

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.31>**СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ МОЛОДІ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ****Черниш А.Р.,***аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0001-7551-5365>***Черниш А.Р. Соціальна інтеграція молоді, як вид соціального захисту молоді.**

У статті досліджено поняття інтеграції для досягнення процесу включення молоді в розвиток громадянського суспільства з урахуванням соціокультурного контексту, урахуванням історичних, закономірностей розвитку країни. Проаналізовано чинне законодавство у сфері соціального захисту молоді, у сфері працевлаштування, положення Конституції України щодо правового регулювання процесу трудової інтеграції молоді. Досліджено праці теоретиків трудового права та права соціального забезпечення Ярошенка О.М., Щотової Ю.М., Россохатського П.М., Коляди Т.А. та ін. на предмет проблем реалізації молоддю права на працю, як гарантію розвитку духовного, творчого потенціалу та економічної самостійності. У статті звертається увага на проблеми та перепони, з якими зіштовхується молодь в процесі реалізації належних їм трудових прав. Наголошено на важливості професійного навчання, яке молода людина може пройти за для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці. Так, як саме професійне навчання являє процес набуття чи вдосконалення професійних знань, умінь та навичок особою відповідно до її покликання і здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці. Досліджено досвід таких високорозвинених країн, як Великобританія, Німеччина, Японія, Франція, США. Заслужують на увагу заходи, до яких вдаються країни для обмеження безробіття серед молоді. Наводиться приклад Болгарії, де поширеною є практика розробки диференційованих за віком програм зайнятості для молоді; Німеччини, де є професійний відбір та профорієнтація у ранньому віці; поєднання професійної підготовки та виробничої діяльності за рахунок спеціально створених урядових фондів місцевою владою має місце у Данії; заохочення роботодавців працевлаштовувати молодь віком від 16 до 26 років у вигляді знижених розмірів соціальних внесків для них в якості своєрідних податкових пільг активно застосовується у Франції та Іспанії; активна практика залучення молоді до піврічних стажувань із отриманням щонайменше мінімальної заробітної плати позитивно позначається на подальшому працевлаштуванні молоді в Австралії. Даються

пропозиції щодо впровадження передового зарубіжного досвіду.

Ключові слова: молодь, соціальне забезпечення, соціальні проблеми молоді, рівень життя, інтеграція молоді.

Chernysh A.R. Social integration of youth as a form of social protection of youth.

The article examines the concept of integration to achieve the process of inclusion of youth in the development of civil society, taking into account the socio-cultural context, taking into account the historical patterns of the country's development. Current legislation in the field of social protection of youth, in the field of employment, provisions of the Constitution of Ukraine regarding the legal regulation of the process of labor integration of youth are analyzed. The works of theorists of labor law and social security law O.M. Yaroshenko, Yu.M. Shchotova, P.M. Rossokhatsky, T.A. Kolyady were studied. etc. on the subject of the problems of youth implementation of the right to work, as a guarantee of the development of spiritual, creative potential and economic independence. The article draws attention to the problems and obstacles faced by young people in the process of realizing their labor rights. Emphasis is placed on the importance of professional training that a young person can undergo to increase their competitiveness in the labor market. Just as professional training is the process of acquiring or improving professional knowledge, abilities and skills by a person in accordance with his vocation and abilities, which ensures the appropriate level of professional qualification for professional activity and competitiveness in the labor market. The experience of such highly developed countries as Great Britain, Germany, Japan, France, and the USA was studied. Measures taken by countries to limit youth unemployment are noteworthy. The example of Bulgaria is given, where the practice of developing age-differentiated employment programs for young people is widespread; Germany, where there is professional selection and career guidance at an early age; the combination of professional training and production activities at the expense of specially created government funds by local authorities takes place in Denmark; encouraging employers to employ young people aged 16 to 26 in the form of reduced amounts of social contributions for them as a kind

of tax benefits is actively used in France and Spain; the active practice of involving young people in six-month internships with at least the minimum wage has a positive effect on the further employment of young people in Australia. Proposals are given for the introduction of advanced foreign experience.

Key words: youth, social security, social problems of youth, standard of living, integration of youth.

Постановка проблеми. Окремі аспекти соціальної інтеграції породжують постійне зацікавлення вчених як минулих років, так і сьогодення, якими вона нерідко називається чи не найголовнішою із проблем сучасності. І тепер дана проблема неабияк актуалізується через двояку ситуацію: з одного боку – ріст функціональної та соціальної диференціації, що породжують принципове обмеження інтегративності всередині сучасних суспільств, а з іншого – посилення індивідуалізації, порушення цінностей та суспільних норм, які є необхідними чинниками для успішної інтеграції [1, с. 258].

Згідно зі Стратегічним планом діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (тобто 2021-2022 роки), місією Міністерства соціальної політики України визнається «формування та реалізація державної соціальної політики, спрямованої на створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя, забезпечення прав та інтересів дітей, сприяння їх вихованню у сімейному середовищі, надання соціальної підтримки особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та самостійно не можуть їх подолати, забезпечення гідної старості, створення середовища рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» [2]. Із чого видається можливим припустити, що соціальна інтеграція молоді не перебуває у фокусі уваги держави сьогодні та не визнається одним із важливих векторів соціальної політики, що, на наше переконання, є абсолютно невиправданим, адже соціальне становище молоді, рівень її життя та умови для утвердження в суспільстві та становлення, як було нами неодноразово зазначено раніше, – фундамент для розвитку та прогресу кожної сучасної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального забезпечення молоді присвячені праці багатьох вчених серед яких є: П.С. Дубровський, В.О. Закриницька, В.Л. Кравченко, О.С. Кайтанський, Т.А. Коляда, П.М. Россохатський, М.В. Мосьондз, В.С. Самара, Л.В. Хомко, Ю.М. Щотова, О.М. Ярошенко. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки та пропозиції потребують переосмислення та нових теоретичних підходів.

Метою наукової статті є комплексне спеціальне дослідження теоретичних і практичних проблем понять та ознак соціальної інтеграції молоді в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним спеціальним законом у сфері молодіжного соціального захисту, зокрема інтеграції молоді, є відносно недавно прийнятий Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX, ст. 3 якого серед основних завдань молодіжної політики передбачається формування умов для ефективного залучення представників даної соціальної групи до різних сфер життя суспільства: громадського, соціально-економічного, політичного, культурного та інших; підвищення ролі та значення їх участі в процесі ухвалення рішень; підтримки в реалізації молодіжного потенціалу, що включає такі аспекти, як: житлове питання, професійний розвиток, зайнятість та працевлаштування, освіта, медицина, культура та багато інших [3].

З цією метою, згідно з положеннями даного законодавчого акту, державою здійснюється сприяння в створенні умов для формування механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб, залучення їх до громадського життя, здобуття освіти, необхідних знань та навиків для особистісного та професійного становлення тощо. Окремим важливим напрямком діяльності Закон також називає інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та молоді з тимчасово окупованих територій до українського соціокультурного простору [3]. На нашу думку, акцент на «соціокультурному просторі» впливає на виникнення хибного уявлення про те, що на даних територіях вказаного простору не існувало.

Вперше досліджуване поняття було введено англійським соціологом Гербертом Спенсером, згідно з уявленнями якого соціальна інтеграція (від лат. *integratio* – заповнення) є поняттям, за допомогою якого охоплюється сукупність процесів, з'єднання різних взаємодіючих елементів у єдину соціальну спільність, ціле; формою підтримки різними групами певної стійкості та рівноваги всередині суспільства; здатністю суспільної системи або окремої її частини надавати опір руйнівним чинникам, забезпечувати самозбереження у випадку виникнення внутрішніх чи зовнішніх напружень, протиріч [4, с. 24-25].

Частіше за все соціальну інтеграцію як процес пов'язують із станом суспільної нерівності, структурою суспільства та поділом на різні соціальні групи [5, с. 36].

Поширеним у спеціальній літературі також є позиція, що молодь в цілому «найбільш швидко виштовхується з ринку праці», тобто найбільш вразлива до можливості опинитись поза ним взагалі [6, с. 145], а отже приділення більшої уваги

до соціального захисту даної категорії населення з метою покращення її становища на ринку праці забезпечить реалізацію творчого та трудового потенціалу молодих людей та дозволить досягти добробуту працівників [7, с. 7].

Як зазначає П.М. Россохатський, загалом соціальний захист молоді вирізняється із-поміж соціального захисту будь-якої іншої категорії населення тим, що впливає він не із певного соціального ризику (на чому і нами наголошувалось раніше), що спричинив би, наприклад, необхідність забезпечити мінімальний рівень життя в умовах малозабезпеченості, безробіття, непрацевдатності тощо, а навпаки – пов'язаний зі створенням максимально сприятливих умов для працевлаштування представників даної соціальної групи (шляхом створення нових робочих місць, підтримки молодих підприємців та малого бізнесу, надання різного роду пільг у сфері праці) [8, с. 327].

За для створення сприятливих умов для трудової інтеграції молоді державою запроваджується низка відповідних заходів.

Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У частині другій статті вказується, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Згідно зі ст. 21 Основного Закону, громадяни мають рівні конституційні права та рівні перед законом. В Україні забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав та можливостей.

Усі зазначені вище гарантії повністю розповсюджуються на молодь, завдяки чому для неї забезпечується реальна можливість користуватися усім діапазоном трудових прав [9, с. 81].

Представниками науки трудового права та права соціального забезпечення нерідко звертається увага на проблеми та перепони, з якими зіштовхується молодь в процесі реалізації належних їм трудових прав.

Так, наприклад, Ю.М. Щотова говорить про те, що сьогодні реалізувати своє право на працю молоді досить складно, причинами чого є: відсутність досвіду, знань, а інколи і моральної готовності до конкуренції. Невідповідність реальним умовам та обставинам, з якими зіштовхується молодь, бажанням та домаганням високого рівня життя нерідко породжують дезадаптацію особи, що зрештою може призвести аж до асоціальної поведінки, соціальної деградації [10, с. 3].

О.М. Ярошенко, у свою чергу, до причин низької конкурентоздатності молоді на ринку праці

відносить брак знань, кваліфікації та практичних навичок [11, с. 206].

В.Л. Кравченко звертає увагу на те, що основі професійного дисбалансу на ринку праці лежить невідповідність структури та якості підготовки спеціалістів закладами професійної освіти, попиту на відповідні професії, неналагоджене соціальне партнерство між роботодавцями, працівниками та державою [12, с. 132].

Т.А. Коляда серед суттєвих проблем молоді у сфері праці звертає увагу на часкову зайнятість та складність працевлаштування молоді у сільській місцевості [13].

Крім цього О.С. Кайтанський серед проблем акцентує увагу, зокрема й на відсутності державного прогнозування та дослідження потреб економіки у фахівцях із вищою освітою, що впливає на виникнення диспропорції у попиті та пропозиції [9, с. 87].

Як слушно зазначає О.С. Кайтанський, проблема трудової інтеграції молоді становила та продовжує становити інтерес представників різних галузей знань: юристів, економістів, соціологів, психологів, демографів та багатьох інших. Через демократизацію суспільства державою послабився контроль за працевлаштуванням в цілому, що особливо позначилось саме на молодих працівниках, що в майбутньому неминуче призведе до складних наслідків – відсутності кваліфікованого кадрового потенціалу країни [9, с. 84].

Саме тому одним із важливих напрямків державної соціальної політики, як зазначається в аналітичній записці до Закону України «Про зайнятість населення» саме в контексті регулювання надання першого робочого місця, є сприяння зайнятості молоді, підвищення її професійного рівня, соціальний захист у разі настання безробіття [14].

Національною молодіжною стратегією до 2030 року, затвердженою Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021 до пріоритетів реалізації державної молодіжної політики віднесено «підвищення рівня конкурентоспроможності та зайнятості молоді, здійснення консультивання щодо професійного і кар'єрного розвитку, враховуючи її інтереси, можливості та потреби ринку праці, із залученням батьків, роботодавців та інших заінтересованих сторін з урахуванням їх впливу на вибір професійної діяльності» [15].

Важливе місце у правовому регулюванні процесу трудової інтеграції молоді належить Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI [16].

Так, серед заходів, направлених на сприяння в працевлаштуванні менш конкурентних категорій працівників у Законі зазначається бронювання робочих місць для осіб, які потребують додаткових гарантій у працевлаштуванні, до яких, без сумніву, належить молодь.

Відмовити молоді, направленій на працевлаштування в порядку броні забороняється. Така відмова може підлягати оскарженню до суду (згідно з частиною третьою ст. 196, пунктом 6 частини другої ст. 232 КЗпП України).

Окремо слід зазначити положення ст. 22 Закону України «Про основні засади молодіжної політики», у якій закріплюються особливі гарантії для молоді у сфері зайнятості та підприємництва, які включають у себе забезпечення працездатної молоді державою наданням першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби; надання вільного доступу до інформації про наявність вільних робочих місць (вакантних посад), у тому числі призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю; гарантоване надання державою роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам-випускникам, потреба в яких була визначена державним замовленням [3].

Зайняття молоддю підприємницькою діяльністю відіграє не лише економічну, а й соціальну функцію, адже дозволяє створити нові робочі місця без сильного навантаження на суспільні ресурси. В країнах Європи поширеною практикою є залучення до підприємницької діяльності найбільш вразливих груп населення (безробітних, жінок та інших) з метою розширення малого підприємництва, проте для України у цьому сенсі проблемою залишається обмеження доступу до кредитування малого бізнесу через обмеженість кредитних ресурсів в цілому [17, с. 155]. Як справедливо зазначає П. Гайдучкий, основним напрямком діяльності держави у сфері підтримки підприємницьких ініціатив серед молоді повинно стати формування сприятливого бізнес-клімату для початку власної справи засобом, наприклад, ефективного залучення іноземних кредитів для фінансування програм мікрокредитування, які б надавалися представникам досліджуваної соціальної групи. для молодих підприємців [18, с. 22].

Повертаючись до законодавчих положень, спрямованих на інтеграцію молоді у трудову сферу, не можна залишити без уваги ст. 26 «Стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці» Закону України «Про зайнятість населення», згідно з якою «роботодавцю, який працевлаштовує на нове робоче місце громадян, зазначених у частині першій ст. 14 цього Закону, та яким надано статус безробітного, за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої

влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції строком не менше, ніж на два роки щомісяця компенсуються фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений» [16].

О.С. Кайтанський доходить вдалого висновку про те, що рішенням багатьох проблем молодіжної інтеграції могло б стати впровадження та підтримка державних програм «Молодіжне підприємництво», надання пільгових кредитів на придбання житла тощо. Це б виключно позитивно позначилось і на рівні зайнятості молоді [9, с. 101].

Окремим заходом, який на нашу думку, позитивно позначається на інтеграції молоді до ринку праці є стажування, яке дозволяє набути професійного досвіду, удосконалити знання та вміння, оволодіти новими техніками та набути додаткові компетенції [9, с. 101]. Порядок укладання договору про стажування закріплюється у відповідному законодавчому акті [19].

Ст. 34 Закону України «Про зайнятість населення» закріплюється система професійного навчання, яке молода людина може пройти за для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці. Так, згідно з вказаною статтею, професійне навчання являє процес «набуття чи вдосконалення професійних знань, умінь та навичок особою відповідно до її покликання і здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці». Роботодавці мають право укладати із працівниками або іншими особами, які не перебувають із ними у трудових відносинах, за їх згодою договори про направлення їх до навчальних закладів для професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації [16].

О.С. Кайтанським в процесі дослідження соціального захисту молоді у сферах зайнятості та праці особливо наголошувалось на високій ролі саме професійного навчання для ефективної інтеграції молоді [9, с. 108]. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників», роботодавцями може здійснюватися формальне (за результатами якого видається документ про освіту відповідного зразка) та неформальне професійне навчання працівників (здійснення якого відбувається за згодою працівників безпосередньо у роботодавця за рахунок його коштів).

І наостанок, не можна залишити без уваги проблему безробіття серед молоді, яка стає найбільшою перепорою для соціальної інтеграції представників молоді як в Україні, так і за кордоном. Враховуючи те, що законодавством безробітною особою може визнаватись особа віком від 15 до 70 років (Закон України «Про

зайнятість»), вочевидь молодь за віковою характеристикою безперешкодно може набути офіційно даний статус, а відтак, претендувати на весь комплекс заходів підтримки від держави, передусім, як особи, на яких поширюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, яким передбачається матеріальне забезпечення та соціальні послуги, спрямовані, передусім на покращення фінансового та соціального становища осіб, які зіштовхнулись із даним соціальним ризиком та їх працевлаштування.

В цілому для вирішення проблеми безробіття серед молоді та активної її соціальної інтеграції, на нашу думку, корисним було вивчення досвіду окремих зарубіжних країн у цій сфері. Зазначене питання досі залишається гострим не тільки в Україні, а й для таких високорозвинених країн, як Великобританія, Німеччина, Японія, Франція, США [18, с. 22]. Заслужують на увагу заходи, до яких вдаються країни для обмеження даного негативного явища, наприклад, в Болгарії поширеною є практика розробки диференційованих за віком програм зайнятості для молоді; в Німеччині – здійснення професійного відбору та профорієнтації у ранньому віці; поєднання професійної підготовки та виробничої діяльності за рахунок спеціально створених урядових фондів місцевою владою має місце у Данії; заохочення роботодавців працевлаштовувати молодь віком від 16 до 26 років у вигляді знижених розмірів соціальних внесків для них в якості своєрідних податкових пільг активно застосовується у Франції та Іспанії; активна практика залучення молоді до піврічних стажувань із отриманням щонайменше мінімальної заробітної плати позитивно позначається на подальшому працевлаштуванні молоді в Австралії [18, с. 22].

Практика зниження рівня безробіття серед молоді та активна їх інтеграція у трудову сферу повинна базуватись на основі максимального збереження наявних та створення нових робочих місць; врахування диференціації по різних існуючим підгрупах молоді при проведенні професійної підготовки, перепідготовки та підвищенні кваліфікації, згідно з потребами ринку праці; державного гарантування працевлаштування вперше; посилення акценту на соціальну адаптацію та інтеграцію у різні життєві сфери в цілому; започаткування мережі недержавних служб зайнятості; популяризації тимчасової або сезонної занятості для контингенту молоді наймолодшого віку (для підготовки до дорослого життя); надання психологічної підтримки людям, які втратили роботу або потребують іншої підтримки [8, с. 328-329].

В літературі також слушно наголошується на можливості покращення соціального становища молоді на ринку праці шляхом відмови від патер-

налістської моделі державної політики, натомість – посилення співпраці з громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями, започаткування дієвих механізмів партнерства та взаємодії. Подібним шляхом пішла свого часу більшість країн Європейського союзу, що позначилось позитивно також на інших аспектах соціального життя, не лише на сфері зайнятості: понизився рівень соціальної напруги в молодіжному середовищі, посилилась впевненість у майбутньому [17, с. 155].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мосьондз М.В. Життєві стратегії як механізм соціальної інтеграції молоді. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2011. Вип. 51. С. 258–264.
2. Становище молоді в Україні. Аналітичний звіт, складений Робочою групою ООН у справах молоді. Київ, 2019. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/publications/>.
3. Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
4. Мосьондз М.В. Практики соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві: монографія; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. 140 с.
5. Фетисов В.Я. Социальная жизнь как предмет исследования социологии. *Социологические исследования*. 2007. № 6. С. 28–38.
6. Хмельярчук М.І. Зайнятість і соціальний захист молоді: монографія; НАН України, Ін-т регіон. досліджень. Л., 2003. 126 с.
7. Бублій М.П. Соціальний захист молоді як однієї із категорій економічно активного населення. *Державне будівництво*. 2010. № 2. С. 1–11.
8. Россохатський П.М. Основні напрями державного управління у сфері соціального захисту молоді. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 1. С. 324–329.
9. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 204 с.
10. Щотова Ю.М. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05. Х. 2006. 19 с.
11. Ярошенко О.М. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 208.
12. Кравченко В.Л. Оцінка зрушень у молодіжному сегменті ринку праці за формами власності України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2005. № 3. С. 132.
13. Коляда Т.А. Працевлаштування молоді: проблеми правового регулювання. URL: file:///Users/air/Downloads/Pib_2010_2_38.pdf.

14. Щодо регулювання надання першого робочого місця в Законі України «Про зайнятість населення». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-problem-realizacii-zakonu-ukraini-pro-zaynyatist-naselennya>.
15. Національна молодіжна стратегією до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.
16. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
17. Маліков В.В. Державна політика соціального захисту молоді в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 2. С. 154-155.
18. Гайдуцький П. Фінансування соціальної політики. К.: Українська Академія державного управління, 2005. 326 с.
19. Порядок укладання договору про стажування студентів видих та учнів професійно-технічних закладів на підприємствах, в установах та організаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2013 року № 20. Офіційний Вісник України. 2013. № 5. Ст. 163.